

JESUS PALACIOS, STANLEY G. PAYNE, *FRANCO*.
A PERSONAL AND POLITICAL BIOGRAPHY, THE UNIVERSITY
 OF WISCONSIN PRESS, MADISON, WI, 2014, SS. 617+XII

Jak zauważył amerykański badacz, żaden kraj nie przeszedł pod rządami jednego człowieka zmian tak daleko idących jak Hiszpania w okresie dyktatury Francisco Franco¹. Stąd wydaje się zupełnie zrozumiałe, że liczba biografii Caudillo, dostępnych w różnych językach, jest naprawdę duża². Powszechnym uznaniem cieszy się opracowanie autorstwa brytyjskiego historyka Paula Prestona³. Paweł Machcewicz stwierdził, iż „można by [je] nazwać «ostateczną» biografią [...] gdyby nie jej wyraźne wyczuwalne antyfrankistowskie nastawienie”⁴.

Jednym z głównych celów książki przygotowanej przez amerykańskiego historyka i hiszpańskiego dziennikarza miało być właśnie ukazanie „bardziej wyważonego”⁵ obrazu iberyjskiego dyktatora⁶. Z pewnością powagi tej próbie nadają sylwetki autorów nowej biografii. Jesus Palacios od prawie dwóch dekad korzysta z prywatnych archiwów Caudillo, dostępnych obecnie w zbiorach Fundacion de Francisco Franco. Jednak największym autorytetem w tym tandemie jest oczywiście Stanley G. Payne⁷. Amerykański uczone od ponad pół wieku zajmuje się najnowszą historią Hiszpanii i znaczna część jego dzieł, poczynwszy od debiutanckiej historii Falangi⁸, uznawana jest za ujęcia klasyczne⁹.

¹ E. Malefakis, *The Franco Dictatorship: A Bifurcate Regime?* [w:] *Spain Transformed. The Late Franco Dictatorship 1959–1975*, ed. N. Townson, New York 2007, s. 248–249.

² Polska historiografia przyniosła wyłącznie ujęcia popularyzatorskie: L. Mularska-Andziak, *Franco*, Londyn 1994; T. Zubiniński, *General Franco i jego Hiszpania*, Warszawa 2014.

³ P. Preston, *Franco*, London 1993.

⁴ T. Miłkowski, P. Machcewicz, *Historia Hiszpanii*, Wrocław 2009, s. 421. Javier Tusell, doceniając pracę Prestona, utrzymywał wszakże, iż „nie może być ona uznana za definitywną”, J. Tusell, *Spain: From Dictatorship to Democracy*, Oxford 2007, s. 32.

⁵ J. Palacios, S.G. Payne, *Franco. A Personal and Political Biography*, Madison, WI, 2014, s. xii.

⁶ Kilka lat temu jeden z autorów omawianej książki zauważył: „Spośród wielu biografii Franco najlepsza jest [ta napisana przez] P. Prestona”, S.G. Payne, *Franco and Hitler*, Madison 2008, s. 278.

⁷ W Polsce ukazała się jego historia II Republiki: idem, *Pierwsza hiszpańska demokracja. Druga Republika (1931–1936)*, tłum. P. Skibiński, Warszawa 2009.

⁸ Idem, *Falange: A History of Spanish Fascism*, Stanford 1961. Po latach ukazała się właściwie napisana na nowo wersja tej pracy: idem, *Fascism in Spain 1923–1977*, Madison 1999.

⁹ Opis pierwszego etapu swojej kariery badawczej, a zarazem rodzenia się nowoczesnych badań nad hiszpańską wojną domową i frankizmem, przedstawił Payne w eseju *The Formation of a Hispanist* [w:] idem, *Spain: A Unique History*, Madison 2008.

Po lekturze *Franco. A Personal and Political Biography* pojawia się pytanie, czy rzeczywiście otrzymaliśmy książkę znaczącą, wzbogacającą naszą wiedzę o długoletnim przywódcy Hiszpanii, będącą krokiem naprzód zarówno w stosunku do biografii pióra Prestona, jak i przygotowanej ongiś przez Payne'a historii samego reżimu¹⁰. Odpowiedź brzmi: nie. Jednak lekturę mimo to uznać należy za wartościową.

Praca wyjaśnia pewne niejasności i wprowadza w obieg naukowy informacje do tej pory rzadko lub w ogóle niewymieniane w anglojęzycznych opracowaniach. Istotne znaczenie ma szerokie wykorzystanie przez autorów ich rozmów z córką dyktatora, Carmen, które ukazały się jako wywiad rzeka w 2008 roku¹¹. Pozwoliło to na zgodne z tytułem książki, nieco szersze niż to tej pory przedstawienie osobistego życia dyktatora, w tym jego ostatnich chwil. Franco konał w cierpieniach i w historiografii obecne było przekonanie, iż utrzymywano go przy życiu z powodów politycznych¹². Mianowicie tak zwany klan Pardo¹³ miał liczyć na wydanie przez Caudillo dekretu przedłużającego kadencję ówczesnego przewodniczącego Rady Królestwa oraz Korteżów, Alejandro Rodriqueza Valcarcela – co mogłoby sprawić kłopoty przyszłemu królowi Juanowi Carlosowi, który zmuszony zostałby uzgadniać polityczne posunięcia z człowiekiem niechętnym zmianom, lojalnym wobec reżimu. Jak jednak dowodzą Payne i Palacios, w tym czasie bliscy dyktatora przestali już żywić ambicje wpływania na władzę – badacze potwierdzają w ten sposób słowa Carmen Franco, przypisującej uporczywe i bolesne przedłużanie życia jej ojca ambicjom zajmujących się nim lekarzy¹⁴.

Interesujące jest szerokie ujęcie porównawcze obecne w książce. Pozwala ono na bardziej bezstronne ujrzenie pewnych spraw. Do tej pory sympatyzujący ze sprawą Republiki historycy ze specyficzną, złośliwą satysfakcją zwracają uwagę, iż powołujące się na katolicką i imperialną tradycję wojska powstańcze sprowadziły marokańskich muzułmanów do walki z własnymi rodakami. Payne i Palacios przypominają, że również lewicowy rząd Manuela Azanii korzystał z *regulares* w tłumieniu anarchistycznych zrywów. Ciekawie przedstawia się również dokonane w podsumowaniu zestawienie postaci Franco z innym dyktatorem, który po krwawej wojnie domowej wprowadził brutalny reżim, reżim z biegiem czasu przechodzący daleko idącą liberalizację i rozpoczynający współpracę z USA – mowa mianowicie o marszałku Tito. Wydaje się to owocnym wyjściem poza tendencję do ukazywania Hiszpanii frankistowskiej wyłącznie w kontekście reżimów faszystowskich, czy szerzej – pravicowych.

Szeroka perspektywa autorów pozwala na uniknięcie umieszczania zbrodni rebeliantów na jednej płaszczyźnie z hitlerowskim ludobójstwem¹⁵. Postępowanie powstańców charakteryzowała „ekstremalna brutalność”, jak to ujął generał Emi-

¹⁰ Idem, *The Franco Regime*, Madison, WI 1987.

¹¹ J. Palacios, S.G. Payne, *Franco, mi padre*, Madrid 2008.

¹² Utrzymywał tak ongiś sam współautor książki: S.G. Payne, *The Franco Regime*, s. 619.

¹³ W skład owej kamaryli wchodzić miała rodzina żony Franco, a także jego zięcia.

¹⁴ J. Palacios, S.G. Payne, *Franco. A Personal and Political Biography*, s. 497.

¹⁵ Por. krytyczne uwagi na temat takiej tendencji: M. Seidman, *Victimized*, „The Times Literary Supplement”, 7 IX 2012.

lio Mola, jednak masakry przeciwników politycznych należały do dość typowych przejawów konwulsji rewolucyjnych/kontrrewolucyjnych w XIX i XX wieku. Stąd dużo lepszym punktem odniesienia dla analizowania mordów wojny domowej wydaje się choćby stłumienie Komuny Paryskiej, nie mówiąc już o wojnach domowych po I wojnie światowej (Finlandia, Węgry) czy o bratobójczych starciach z lat 1939–1945¹⁶.

Oczywiście kwestią nierozstrzygniętą pozostaje liczba ofiar, jednak spór ten nie jest niczym nowym w historiografii¹⁷ – w każdym razie autorzy nie mają wątpliwości, iż „biały” terror był lepiej zorganizowany i pochłonął znacznie więcej ofiar niż „czerwony”. Podkreślają też wstydlivą rolę Kościoła katolickiego, który w tym konflikcie był nie tylko ofiarą rewolucyjnej przemocy, lecz również co najmniej milczącym świadkiem innego rozlewu krwi. „Przywódcy Kościoła byli bardziej zajęci śmiercią garstki aktywnych politycznie księży¹⁸ niż likwidacją tysięcy rewolucjonistów¹⁹. Przypominanie tej kwestii jest szczególnie istotne w Polsce, gdzie utytułowani naukowcy deklarują w prasie swój „problem z nazywaniem ludzi generała Franco zbrodniarzami” i zastanawiają się, czy „oskarżenia Franco i jego współpracowników o zbrodnie to nie wyłącznie ideologia i propaganda”²⁰. Payne, uchodzący za konserwatystę, problemów takich nie ma.

Praca Payne’a i Palaciosa nie jest pozbawiona wad, a nawet zwykłych błędów. Przykładowo, przy okazji opisu antyfrankistowskich nastrojów po II wojnie światowej przytoczone zostaje oskarżenie o przygotowywanie przez Hiszpanię broni jądrowej w agresywnych celach. Przedstawienie owego groteskowego zarzutu przypisano niewymienionemu z imienia „polskiemu ministrowi spraw zagranicznych”²¹. Nie można bronić autorów argumentem o dopuszczalnej ignorancji w sprawach rządu, który zagranicznym badaczom wydawać się może egzotyczny, a i pozostaje poza ich obszarem zainteresowań – Preston nie miał żadnych problemów z dokładną identyfikacją personaliów owego mówcy (Oskar Lange) ani stanowiska, jakie on piastował²².

Największy jednak sprzeciw budzi kwestia wykorzystanej bibliografii. Decyzja o odwoływaniu się niemal wyłącznie do prac najnowszych wydaje się poniekąd zrozumiała z punktu widzenia oszczędności miejsca, nie można tego jednak powiedzieć o dość arbitralnych pominięciach ostatnio wydanych opracowań²³.

¹⁶ J. Palacios, S.G. Payne, *Franco. A Personal and Political Biography*, s. 200–201.

¹⁷ Por. J. Ruiz, *Seventy Years on: Historians and Repression during and after the Spanish Civil War*, „Journal of Contemporary History” 2009, vol. 44, no. 3, s. 449–472.

¹⁸ Chodzi o kilkunastu baskijskich księży rozstrzelanych przez frankistów.

¹⁹ J. Palacios, S.G. Payne, *Franco. A Personal and Political Biography*, s. 204.

²⁰ Wypowiedź Jana Żaryna, „Rzeczpospolita”, 3 X 2013. Por. też: P. Sawicki, *Polska hagiografia generała Franco* [w:] J. David Marina (red.), *Zmiana wzajemnego obrazu Hiszpanii i Polski od czasu przejścia do demokracji*, Warszawa 2008.

²¹ J. Palacios, S.G. Payne, *Franco. A Personal and Political Biography*, s. 284.

²² P. Preston, *Franco*, s. 557.

²³ Autorzy nie wspominają choćby o *The Spanish Holocaust* Prestona (London 2013). W tym przypadku nie wchodzi w grę ignorancja, Payne recenzował bowiem wspomnianą pracę i chociaż ocenił ją negatywnie, to zarówno ranga autora, jak i dyskusje wzbudzone przez jego książkę sugerowałyby

Franco nie zastąpi wcześniejszych prac, nie stanowi też nowej jakości w badaniach nad hiszpańską dyktaturą. Warto jednak postawić ją na półce obok książki Prestona – dzieło Payne’a i Palacios’a oferuje bowiem potrzebną przeciwwagę dla przesadnie zideologizowanych sądów Brytyjczyka. Wyróżnia się także wyjątkowymi walorami czytelniczymi i zainteresować może również osoby niezajmujące się zawodowo zagadnieniem.

Marcin Mleczak